

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

КОСТАЩУКА Івана Івановича

**«Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук зі
спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія**

1. Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з планами та напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними планами та галузевими науковими програмами.

На сучасному етапі переходу суспільства до постіндустріальної, інформаційної стадії розвитку значення культурно-географічних досліджень істотно зростає. Важливою їх складовою є дослідження з географії релігії, зокрема, вивчення релігійних просторів, що віддзеркалюють складні суспільні процеси посилення міжрелігійних та міжконфесійних протистоянь і конфліктів, з одного боку, та формування національної свідомості й ідентичності, з іншого. Окрім цього, релігійний простір є важливим ресурсом для розвитку релігійного туризму, який має значні перспективи як всередині держави, так і на міжнародному рівні, а також впливає на формування етнокультурного потенціалу регіонів, стратегій їх геополітичного розвитку та поширення соціальних проблем і негараздів.

Відомий вчений в галузі географії релігії Мірча Еліде зазначає, що «світська діяльність зумовлює однорідність простору, тоді як сакральна «перериває» її, створює неоднорідність». Тобто дуже важливо зрозуміти саме релігійну неоднорідність простору, яка дає уявлення про відмінності у формуванні та прояві різних за своєю природою та властивостями суспільних процесів та їх значення у процесі становлення суспільства на різних рівнях територіальної організації.

Сінгапурська дослідниця Лілі Конг відмічає, що нова (сучасна) географія релігії вивчає не тільки територіальну організацію релігійної сфери чи простору, але й поширення релігійних практик за межами офіційно сакрального, аналізує поширення різних релігій в різних історичних і локальних контекстах, на різних географічних масштабах, веде мову про формування сенсорної (чуттєвої) сакральної географії тощо. Дисертаційна робота Костащука І.І. присвячена саме вивченню цих ключових завдань, що підвищує її актуальність не тільки з позицій практичної значимості, але й науково-теоретичної, пов'язує із загальносвітовим науковим дискурсом.

Важливим аспектом дисертаційної роботи є дослідження впливу релігійного простору на суспільні процеси – геополітичні, соціокультурні та пов'язані з проявом соціальних негараздів. Регіони України відрізняються

різною релігійною активністю населення, кількістю зареєстрованих конфесій, напрямів та течій, забезпеченістю релігійними громадами тощо, що помітно впливає на формування релігійно-туристичного потенціалу, етнокультурного розвитку регіонів, прояв різних видів соціальних негараздів (демографічних, пов'язаних із працею та добробутом, безпекою та здоров'ям населення). Тому вивчення релігійного простору окремих регіонів на різних територіальних масштабах є безперечно актуальним.

Дисертація Костащука І.І. має зв'язок з державними і регіональними програмами наукових досліджень, зокрема, безпосередньо пов'язана з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 р. та Концепцією державно-конфесійних відносин, а також з напрямами наукових досліджень кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, зокрема з науково-дослідними темами «Структурні зміни господарського комплексу Карпато-Подільського регіону України в сучасних умовах» (№ державної реєстрації 0106U003613); «Географічні аспекти дослідження способу життя населення Карпатських областей України» (№ державної реєстрації 0111U000180) та «Географічна характеристика людського розвитку Західного регіону України» (№ державної реєстрації 0116U004086), у виконанні яких автор брав безпосередню участь. Наукові дослідження, що висвітлені в дисертаційній роботі, частково виконані у рамках Гранту Президента України для підтримки молодих учених «Етнорелігійна організація населення України» (№ GP/F26/0171; 2008 р.). В цілому дисертаційне дослідження відповідає нормативно-правовим актам Міністерства культури, молоді та спорту України, регіональним програмам в галузі культури, туризму та релігії Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької обласних державних адміністрацій та відповідних обласних рад.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і повизна.

Висновки дисертаційного дослідження Костащука І.І., що зроблені на основі глибокого аналізу попередніх наукових праць з досліджуваної проблематики, є обґрунтованими та достовірними. Наукові положення, що виносяться на захист, аргументовані аналізом достатньої за масштабом та глибиною інформаційної бази, зокрема, систематизованих та оброблених автором даних офіційної статистики, звітних матеріалів, аналітичних баз даних, законодавчих і нормативно-правових документів, картографічних джерел, а також результатів особистих досліджень автора.

Обґрунтованість та достовірність висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження Костащука І.І. забезпечується чітким визначенням предмету дослідження, коректністю постановки мети та завдань, використанням адекватних і ефективних дослідницьких методів – системного аналізу і синтезу, абстрагування і конкретизації, порівняльно-географічного, історико-географічного, просторового аналізу, картографічного моделювання, багатовимірної класифікації, географічної типізації, контент-аналізу, опитування тощо.

Значна кількість зібраної статистичної інформації, опрацьованих літературних та нормативно-правових джерел, їх достовірність та репрезентативність забезпечили комплексний аналіз релігійного простору регіонів України, поширення окремих конфесій та громад, його впливу на суспільні процеси, а також дали змогу дисертанту отримати науково доведені, самостійні та достовірні висновки, позиції та рекомендації.

Структура дисертаційної роботи характеризується логічним викладенням матеріалу, відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Мова є науковою та стилістично грамотною.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- сформульовано концепцію релігійного простору як особливого геопростору, який складається із фізичної та духовної складових, формується під впливом різних географічних чинників, виникає у межах сакрального та соціального просторів і проявляється в релігійній (не)свідомості населення окремо визначеної території (с.50-61);

- виявлено просторові особливості поширення різних конфесій та релігійних напрямів на різних територіальних рівнях (у регіонах України, в Західноукраїнському регіону, у Чернівецькій області), проведено низку типізацій територіальних одиниць, зокрема за релігійною активністю населення; ідентифіковано міжконфесійні потоки, виявлено прояви центр-периферійного градієнту на фоні мозаїчності території (розділи 2-3);

- виявлено особливості впливу релігійних просторів на суспільні процеси, базуючись у тому числі на аналізі кореляційних зв'язків між етнічною та релігійною структурою, електоральною поведінкою населення, туристичною діяльністю, релігійною конфліктогенністю тощо (розділи 3-4);

- удосконалено методику суспільно-географічного дослідження релігійної діяльності, зокрема запропоновано авторську методику бальної оцінки релігійно-туристичного потенціалу (с.71-105);

- отримали подальший розвиток дослідження саморефлексії в географії релігії, зокрема визначено етапи її становлення і розвитку, узагальнено підходи до визначення об'єктно-предметного поля тощо (с.61-70);

- розроблено низку авторських картосхем, а також дві інтерактивні карти, що дозволило вийти за межі двовимірності традиційного «дисертаційного простору».

В цілому слід відзначити, що висновки дисертації є науково обґрунтованими, базуються на чіткому дотриманні положень суспільно-географічних концепцій і теорій, аналізі емпіричної бази, використанні наочного графічного та картографічного відображення отриманих результатів.

3. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Дисертаційне дослідження Костащука І.І. має суттєве науково-теоретичне та прикладне значення. Внесок дисертанта в теорію економічної та соціальної географії полягає у тому, що він удосконалив теоретико-методологічні положення суспільно-географічного дослідження релігійних просторів, розвинув поняттєво-термінологічний апарат, обґрунтував авторський концептуально-методичний підхід з використанням принципу полімасштабності. Дисертаційна робота виконана у руслі пріоритетних напрямів світової суспільної географії, а його результати можуть бути використанні у практиці управління регіональним розвитком.

Наукові результати, отримані дисертантом під час проведення дисертаційного дослідження, можуть бути використані для удосконалення співпраці державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з релігійними конфесіями та окремими громадами, зокрема з метою поліпшення міжконфесійних відносин, а також дають можливість поглибити наукові основи вивчення і практичного вирішення проблем із надання релігійних послуг. Дисертаційна робота може бути інформаційним джерелом для прийняття рішень щодо регулювання міжконфесійних відносин та ролі церкви у житті суспільства, як на державному, так і регіональному рівнях.

Матеріали дисертаційного дослідження використані Департаментом у справах релігій та національностей Міністерства культури України (довідка №120/18-19 від 29.03.2019 р.), відділом релігій та національностей Управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка №0146-154 від 15.03.2019 р.), департаментом з питань культури, національностей та релігій Львівської обласної державної адміністрації (довідка №93 від 2.04.2019 р.) та включені до наукових звітів кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (довідка № 11/17-740 від 26.03.2019 р.).

Важливим аспектом використання наукових результатів, отриманих Костащука І.І. може бути їх широке впровадження у навчальний процес при

викладанні дисциплін «Суспільна географія», «Географія культури», «Географія релігії», «Сакральна географія», «Економічна та соціальна географія України» тощо, зокрема вони впроваджені у навчальний процес Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (довідка № 11/17-741 від 26.03.2019 р.).

4. Оцінка змісту дисертації, її завершеності та оформлення.

Дисертаційна робота Косташука І.І. є цілісним науковим дослідженням, у якому отримано наукові та практичні результати. Структура дисертаційної роботи відповідає поставленій меті та завданням. Логіка побудови є коректною та несуперечливою. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 677 сторінок, з них основного тексту – 334 сторінки.

У першому розділі дисертаційної роботи висвітлено теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження релігійного простору, зокрема з позицій суспільної географії обґрунтовано поняття релігійного простору, його структуру та місце в географічному просторі; запропоновано нові методичні підходи суспільно-географічного дослідження релігійного простору та його картографування; запропоновано бальну оцінку релігійно-туристичного потенціалу.

Другий розділ роботи присвячений характеристиці чинників формування та територіальної організації релігійного простору регіонів України. Автором розкрито вплив географічних чинників на складний динамічний процес формування релігійного простору та його територіальних відмінностей; виявлено особливості конфесійного простору регіонів України та здійснено їх типізацію за різними показниками. Важливим результатом є запропонована схема конфесійного районування території України (с.177-182).

У третьому розділі дисертації, що містить аналіз територіальної організації конфесійного простору західних областей України, зокрема, проаналізовано місце областей Західної України серед інших регіонів за показниками релігійної активності населення, розкрито територіальні особливості конфесійної структури на рівні населених пунктів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Рівненської, Хмельницької та Чернівецької областей. Важливо відмітити вдале поєднання просторового і динамічного підходів.

У четвертому розділі роботи розкрито роль релігії як чинника формування соціокультурного та геополітичного просторів регіонів України, проаналізовано соціальні функції релігії, релігійні конфлікти, наведено їх типологію та охарактеризовано прояв в Україні. На окрему увагу заслуговують прикладні аспекти дослідження – оцінка ролі релігії у формуванні

геополітичних стратегій та етнокультурного розвитку регіонів, а також аналіз впливу релігійного простору на формування релігійно-туристичного потенціалу та розвиток релігійного туризму (підрозділи 4.2, 4.4, 4.5).

П'ятий розділ дисертації присвячено характеристиці впливу релігійного простору на прояв соціальних негараздів у регіонах України. Виявлено кореляційні зв'язки між показниками релігійної активності населення та соціальними негараздами. Логічно дослідження завершується обґрунтуванням шляхів оптимізації співпраці органів державної влади та релігійних організацій у соціальній сфері (с.432-436).

Загальні висновки роботи сформульовані відповідно до поставлених завдань та чітко відображають результати дослідження і вирішення важливої наукової проблеми.

Форма викладу матеріалу є вдалою. Оформлення роботи відповідає Основним вимогам до дисертацій та авторефератів дисертацій. Наведені у роботі картосхеми вдало унаочнюють результати апробації авторської методики дослідження релігійного простору. Додатки є змістовними та інформативними. Список використаних джерел включає 549 найменувань.

5. Дискусійні положення, зауваження та пропозиції.

Окремі положення дисертаційного дослідження викликають зауваження або носять дискусійний характер. Зокрема:

- дискусійним є авторське трактування сакрального, релігійного і конфесійного просторів (с. 50-55). Так, сакральний простір розглядається як «частина геосфери, яка охоплює унікальні природні комплекси (ландшафти)...» і включає до складу релігійні простори, які вже є «природними чи природно-антропогенними (антропогенними) ландшафтами» (с. 50). Суперечливим є визначення чітких меж між складовими сакрального простору (рис.1.1, с. 51). Логічно припустити, що вони перетинаються, мають нечіткі границі. Спірним є включення атеїстів до релігійного простору (с. 53-54). До конфесійного простору автор відносить населення, «яке чітко окреслює приналежність до конкретної конфесії чи течії» (с. 57), натомість не зрозуміло тоді, чи включаються до конфесійного простору особи, які є послідовниками кількох конфесій чи перебувають в духовному пошуку;

- варто більш чітко обґрунтувати критерії виділення етапів становлення та розвитку географії релігії (с.65-70). Автор стверджує, що вирішальну роль у становленні географії релігії відіграла наукова праця «Географія релігії» Девіда Софера (1967) (с. 67). Таке твердження потребує більш детальної аргументації;

- авторська ідея, що «важливим і перспективним завданням є детальне вивчення, насамперед, конфесійного простору як складної системи матеріальних і духовних цінностей...» (с. 57) дещо суперечить проведеним

дослідженням, оскільки конфесійні простори у подальшому розглядаються через призму «забезпеченості населення» громадами чи монастирями (с. 191-206), тобто зводячи ціннісні аспекти до категорій сфери споживання (послуг);

- у методичній частині роботи варто було б навести обґрунтування доцільності проведення дослідження конфесійних просторів у межах адміністративно-територіальних одиниць, хоча навряд чи межі конфесійних/релігійних просторів відповідають цим адміністративним мевам;

- третій етап дослідження автор називає «моделювання», проте змістовно веде мову лише про створення низки картосхем, тобто картографічне моделювання (с.73-74). Водночас ряд процедур географо-математичного моделювання віднесено до аналітичного етапу (с.74-75).

Висловлені зауваження та побажання не знижують високий науко-методологічний рівень дисертаційної роботи та можуть розглядатися як шляхи подальшого розвитку обраного дисертантом перспективного та практично значимого напрямку суспільно-географічних досліджень.

6. Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях.

Результати дисертаційного дослідження відображено у 70 наукових працях загальним обсягом 87,25 авт. арк., з яких 61,75 авт. арк. належать автору особисто, у тому числі 4 монографіях (1 – одноосібній), 24 статтях у наукових фахових виданнях України, 4 статтях у зарубіжних періодичних виданнях і тих, що індексуються у міжнародних науково-метричних базах, 5 наукових статтях у інших періодичних виданнях, 33 роботах апробаційного характеру. Опубліковані праці достатньою мірою відображають основні наукові положення і висновки дисертації.

7. Апробація основних результатів дослідження.

Аргументованість і достовірність результатів дисертаційної роботи підтверджено їх апробацією на 30 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, з'їздах Українського географічного товариства. Основні положення та висновки роботи також доповідалися на наукових семінарах географічного факультету та кафедри географії України та регіоналісти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

8. Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації.

Зміст автореферату Костащука І.І. є ідентичним зі змістом основних положень дисертаційного дослідження. Винесені до нього положення є основними.

9. Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» та нормативних актів МОН України.

Дисертаційна робота Костащука І.І. відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 (зі змінами, внесеними згідно Постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р. та №1159 від 30.12.2015 р.) щодо дисертаційних робіт, які представляються на здобуття наукового ступеня доктора наук, інших нормативних актів МОН України, а також паспорту спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

10. Загальний висновок.

Дисертація Костащука Івана Івановича «Формування релігійного простору та його впливу на суспільні процеси» присвячена актуальній темі, має наукове та практичне значення, основні наукові положення та висновки є обґрунтованими та достовірними, достатньо висвітлені у наукових публікаціях. Дисертація є завершеною самостійною науковою працею, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему – виявлення географічних особливостей формування та територіальної організації релігійного простору регіонів України та його впливу на суспільні процеси. Автор дисертаційного дослідження – **Костащук Іван Іванович** – заслуговує присудження наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Офіційний опонент:

доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної та
соціальної географії Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка

Handwritten signature

К.В. Мезенцев

Підпис дослідч.
вчений секретар
Караульна Н.В.
06.09.2015

Handwritten signature